

KÖKÉNYESI ZSOLT

tudományos munkatárs
Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK
Bölcsészettudományi Kar
ORCID: 0000-0003-3964-1043
kokenyesi.zsolt@btk.elte.hu

ARISZTOKRATA DIÁKOK A „MAGYAR ORSZÁGI ATHENÁSBAN” A NAGYSZOMBATI GIMNÁZIUM ÉS EGYETEM FŐNEMESI TANULÓI (1616–1773)*

Nagyszombat a Magyar Királyság jezsuita iskolahálózatának kiütemezett jelentőségű helyszíne volt, amely az alsófokú oktatástól egészen az egyetemi stúdiumokig biztosított különböző szintű képzést a diákok számára. Az ország első számú katolikus iskolacentruma a nemesi és főnemesi familiák művelésében is rendkívül fontos szerepet játszott. A tanulmány célja a rendelkezésre álló új iskolai adattárak révén körvonalazni és vizsgálat tárgyává tenni a nagyszombati egyetem és gimnázium főnemesi születésű diákságát. A dolgozatban igyekszem rekonstruálni, hogy miként változott az évtizedek, évszázadok során Nagyszombat funkciója a főnemesi oktatási gyakorlatában, mely családok látogatták az intézményt, és néhány esetpéldán keresztül a megszerzett tudás szerepéről is lesz szó a későbbi karrierek formálódásában.

Kulcsszavak: nagyszombati egyetem, jezsuita oktatás, nagyszombati gimnázium, főnemesi iskoláztatás, elitképzés, kora újkori magyar művelődés Esterházy József

ARISTOCRATIC STUDENTS IN THE “ATHENS OF HUNGARY”. THE HIGH NOBLE STUDENTS OF THE GYMNASIUM AND UNIVERSITY OF NAGYSZOMBAT (1616–1773). Tyrnau (Nagyszombat, Trnava) was a location of great importance in the Jesuit school network of the Kingdom of Hungary, which provided students with various levels of education, from primary to university studies. The country’s premier Catholic school centre also played a very important role in the education of the noble and aristocratic families. The aim of this study is to outline and examine the high noble-born student body of the University and Gymnasium of Tyrnau, using the new school records available. In the paper I will try to reconstruct how the function of Tyrnau in the educational

* A tanulmány elkészítését az NKFIH PD 132018. számú projektje tette lehetővé. A dolgozat német nyelvű változata a *Höhere Bildung in den Jesuitenschulen Mitteleuropas am Beispiel der Universität von Tyrnau* című konferencia tanulmánykötetében fog megjelenni.

practices of the nobility changed over the decades and centuries, which families attended the institution, and through some case studies I will also discuss the role of the knowledge acquired in shaping later careers.

Keywords: University of Trnava, Jesuit education, Gymnasium of Trnava, noble education, elite education, early modern Hungarian culture, József Esterházy

A Jézus Társasága fenntartásában működő nagyszombati gimnázium és egyetem nemcsak a katolikus szellemi elit képzőhelye volt a 17–18. század folyamán, hanem a társadalmi-hatalmi elit első számú magyarországi oktatási központja is.¹ A 18. század egyik legismertebb magyar főnemese, gróf Pálffy János (1663–1751) nádor, aki 1711-ben kulcsszerepet játszott a Rákóczi-szabadságharc lezárásában és a kompromisszumos szatmári béke megkötésében, bécsi és pármái tanulmányait megelőzően rövidebb ideig szintén a nagyszombati gimnáziumban tanult. Miként halotti búcsúztatója, Stehenics János (†1769) győri nagyprépost és püspöki helynök írja: „Álég kele ki életinek bimbójából, legottan amaz Magyar Országi Athenásban, Nagyszombati Oskolákban adattatott, a holis kétt egy testvér bátyyaival együtt jártak jó erkölcsnek, s tudománynak tanulására.”² Az iskola tekintélyéről és vonzerejéről sokat elárul, hogy a szülők – Pálffy Miklós (1619–1679) koronaőr és Maria Eleonore von Harrach (1623–1693), I. Lipót császár gyermekeinek a későbbi főudvarmesternője – fiaikat a nagyszombati gimnáziumba írtatták be, ahol korábban az apa, Pálffy koronaőr is tanult.³ A katolikus főúri elit számára tehát Nagyszombat a 17. század második felében mindenképp megfelelő képzőhelynek számított.

A tanulmány célja speciális nézőpontból, a főnemesei diákok szempontjából vizsgálat tárgyává tenni a nagyszombati gimnáziumot és egyetemet. A következőkben a téma általános áttekintésére vállalkozom, a rendelkezésre álló keretek között ugyanis mélyelemzés elvégzésére nincs lehetőség. Előbb a beiratkozott főúri diákok létszámának a változásáról és a megfigyelhető tendenciákról lesz szó, majd három mintaévet és a közöttük kirajzolódó változásokat fogom részletesebb elemzés tárgyává tenni, végül

¹ Az intézmény történetéhez lásd: HORVÁTH Zoltán, A nagyszombati kath. érseki főgimnázium története, *A Nagyszombati Kath. Érseki Főgimnázium értesítője* (1895), 5–223.; PAULER Tivadar, *A budapesti Magyar Kir. Tudomány-Egyetem története, 1635–1806* (Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1880); *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–1985*, szerk., SINKOVICS István (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1985); *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*, szerk., SZÖGI László (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2003).

² Jerebiczi STEHENICS János, *Ezer-jó-füet kereső sebess szarvasok, az az: Nagy méltóságú Erdödy gróff Pálffy János [...]* (Posony: Landerer Kános Mihály 1751), 26.

³ KÖKÉNYESI Zsolt, *Az udvar vonzásában. A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711–1765)*, Humaniórák (Budapest: L'Harmattan, 2021), 79. Pálffy Miklós koronaőr 1635-től 1641-ig (a *princípista* évfolyamtól a *rhetoricáig*) tanult Nagyszombatban. *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616–1772)*, hozzáférés: 2022. 10. 03., https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_2_Nagyszombat/?pg=0&layout=s, Nr. 03299.; Nr. 03667.; Nr. 04553.

pedig egyetlen életút kontextusában mutatom be a nagyszombati tanulmányokat. A probléma vizsgálata során törekszem rá, hogy az intézmény funkciójában és használatában érzékelhető, a témához szorosan kapcsolódó általános jellegzetességekre és változásokra is röviden reflektáljak.

Általános folyamatok – a beiratkozók létszámának változása

A beiratkozási tendenciák elemzése előtt elsőként fontos a rendelkezésre álló források körét röviden áttekinteni. A nagyszombati gimnázium diákságát legátfogóbb módon a fennmaradt matrikulák alapján lehet vizsgálni, amelyek adatai – a Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon kutatócsoport munkájának köszönhetően – már online adatbázisban is hozzáférhetőek.⁴ A gimnáziumi anyakönyv az oktatásmentes éveket leszámítva hiánymentesen rendelkezésre áll az intézmény alapítása (1616) és a Jézus Társasága feloszlata (1773) közötti időszakban. Az egyetemi hallgatók körének a rekonstruálása – a teljes jezsuita korszakot egységesen lefedő matrikulák hiányában – jóval bonyolultabb feladat. A jelen vizsgálat elvégzéséhez az eredeti források közül az 1635 és 1687 közötti matrikulát használtam fel, ami a gimnazisták és egyetemisták adatait egyaránt tartalmazza.⁵ A forrás Zsoldos Attila kiadásában kötetként is elérhető.⁶ Az Egyetemtörténeti Kutatócsoport, illetve a Szögi László vezette korábbi kutatócsoportok munkáinak köszönhetően a promóciós könyvek és a teológus hallgatók adatait is publikálták,⁷ valamint a közelmúltban kiadásra került *A Nagyszombati Egyetem bölcsész és teológus növendékei* című kétkötetes mű, amely 1635 és 1777 között tartalmazza az egyetemi hallgatók összes elérhető adatát.⁸ Az 1739. évi beiratkozási adatok ellenőrzésére és kiegészítésére kiváló forrást jelent a Fallenbüchl

⁴ Az eredeti matrikulákat lásd: Főszékesegyházi Könyvtár (Esztergom), Coll. Batthány. Cat. IX. Lit. Tit. I. d.: *Matrica Gymnasii Academiae Tyrnaviensis, 1616–1693* (a továbbiakban Cat. Tyrn. I.); ELTE Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Ab 122. Nomenclator gymnasiographus sive liber historiarum gymnasii Societatis Jesu Tyrnaviae una et eiusdem studiosorum nomina complectens, continuatus ab anno 1695 ad annum 1772 (a továbbiakban Cat. Tyrn. II.).

⁵ Cat. Tyrn. I. fol. 71r–423r.

⁶ *Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701*, szerk., ZSOLDOS Attila, Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 11. (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1990).

⁷ BOGNÁR Krisztina, KISS József Mihály és VARGA Júlia, *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777*, Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 25. (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2002); KÁDÁR Zsófia, KISS Beáta és PÓKA Ágnes, *A Nagyszombati Egyetem Teológiai Karának hallgatósága 1635–1773*, Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 26. *Varia Theologica*, PPKE HTK 3. (Budapest: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kara, 2011).

⁸ KMETY Adrien, SZÖGI László és VARGA Júlia, *A nagyszombati egyetem bölcsész és teológus növendékei, 1635–1777*, Felsőoktatástörténeti Kiadványok. Új sorozat, Strigonium antiquum (Esztergom: Prímási Levéltár, Budapest: ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, 2021). A jogász hallgatók adatai sajnos nem elérhetőek, ugyanis a jogi fakultás anyakönyve a 20. században megsemmisült.

Zoltán kiadásában megjelent, a Helytartótanács számára készített országos diákösszeírás.⁹ Fontos hangsúlyozni mindemellett, hogy az anyakönyvek adatait számos további forrással, hivatali és egodokumentumokkal egyaránt ki lehet egészíteni. A jelen vizsgálat elkészítése során azonban kizárólag az említett kvantitatív forrásokra és az ezeket közreadó adattárakra támaszkodtam. A rendelkezésre álló források alapján a gimnázium diákságát lehet nagyobb pontossággal meghatározni, azonban hiánymentes rekonstrukció még a gimnázium esetében sem végezhető, ugyanis elvétve azonosíthatunk olyan tanulókat, akik beiratkozás nélkül (valószínűleg rövidebb időn keresztül) látogatták az iskolát. A korábban említett Pálffy János nagyszombati tanulmányairól is például csupán halotti rétorától értesülhetünk, ugyanis Pálffy nevét – bátyjával, Ferencel (†1687) és Miklóssal (1657–1732) ellentétben – nem írták be az anyakönyvbe.¹⁰

A feldolgozott források és adattárak alapján a nagyszombati gimnáziumban és egyetemen együttesen közel 1600 (tételesen 1572) főnemes beiratkozását sikerült azonosítanom. Ezzel a számmal kapcsolatban azonban fontos hangsúlyozni, hogy ez az érték nem a beiratkozott személyek összlétszámát jelenti, hanem a beiratkozások összességét.¹¹ A jezsuita oktatási rendszerben ugyanis egy diáknak, aki például négy éven keresztül tanult Nagyszombatban (attól függetlenül, hogy mindezt kontinuus módon vagy megszakításokkal tette-e), négy alkalommal kellett beiratkoznia. A vizsgálatban csak a főnemesi (bárói, grófi, hercegi) titulussal rendelkező személyek szerepelnek, tehát azon családok fiai, amelyeknek tagjai (amennyiben a *natio Hungarica* részét képezték) a magyar országgyűlés felsőtábláján születésüknél fogva képviseltethették magukat, de a kutatás a velük hasonló rangban lévő külföldi diákokra is kiterjed. Azon személyek viszont, akik karrierjük későbbi fázisában részesültek főnemesi rangemelésben, kimaradnak a jelen vizsgálatból, ezt a csoportot önálló kutatás keretében lenne célszerű vizsgálni. A nagyszombati főúri tanulók azonosítása nagyobb kutatási projekt részét képezi, amelynek célja a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség 17–18. századi jezsuita iskolahálózatában tanult főnemesek adattárának az összeállítása (az intézményi hivatkozást lásd az első lábjegyzetben). A nagyszombati arisztokrata diákok összes tanulmányi adatának a közreadása meghaladja e tanulmány kereteit, ezért itt csupán bizonyos vizsgálatok elvégzésére vállalkozom, a tételes adatsorokat pedig a projekt végeztével egy komplex adattár részeként szeretném publikálni. Addig is viszont az egyes főúri tanulók

⁹ *Az 1738/39. évi országos diákösszeírás*, szerk., FALLENBÜCHL Zoltán (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1985).

¹⁰ STEHENICS, *Ezer-jó-füet kereső*, 26. Pálffy János életéhez lásd: MÁLNÁSI Ödön, *Erdődi Gróf Pálffy János nádor. Erdődi Gróf Pálffy Pál Ferenc előszavával* (Eger: Érseki Nyomda, 1929). Pálffy Ferenc 1667 és 1673 között (a *principista* évfolyamtól a *rhetoricáig*) tanult Nagyszombatban, Pálffy Miklós pedig 1667-től 1672-ig (a *principista* évfolyamtól a *syntaxisig*). A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága, Nr. 11886.; Nr. 12735.; Nr. 11885.; Nr. 12750.

¹¹ További személyi, családi vagy intézményi források még növelhetik ezt a számot (kivéltképp az egyetemi hallgatók esetében), valamint hangsúlyoznom kell, hogy ez az érték a készülő adatbázisomból az első átfogó intézményi lekérdezés eredménye, további ellenőrzések még kismértékben pontosíthatnak rajta.

adatai a gimnáziumi adatbázisban és az idézett egyetemtörténeti kötetekben nyilvános módon közvetlenül hozzáférhetőek.

A Nagyszombatban azonosított közel 1600 főnemesi beiratkozás közül nagyjából 1300-at (1296-ot) a gimnáziumban és kevesebb mint 300-at (276-ot) az egyetemen regisztráltak. A rendelkezésre álló adatok alapján tehát a főúri beiratkozások 82%-a kötődött a gimnáziumhoz és kevesebb mint 18%-a az egyetemhez. A nagyszombati gimnáziumban 1616 és 1773 között összesen közel 71 300 beiratkozást regisztráltak, amelynek körülbelül 1,82%-át tették ki a főnemesi címmel rendelkező tanulók.¹² Ez az arány magasabb a Magyar Királyság más gimnáziumaiban megfigyelhető átlagnál, például a regionális oktatási centrumnak számító Győrben csupán a diákok 0,77%-a rendelkezett bárói vagy grófi ranggal.¹³ Nagyszombat a magyarországi jezsuita iskolahálózat első számú centrumaként a főnemesek számára jóval vonzóbb desztinációt jelentett, mint a kisebb oktatási intézmények. Az arisztokrácia aránya Nagyszombatban messze felülmúlta a társadalmon belüli arányukat, ugyanis Mária Terézia uralkodásának a vége felé nagyjából 150 család rendelkezett (az indigenák nélkül) a Magyar Királyságban főnemesi címmel, mindemellett természetesen a mágnások a teljes diákságnak még így is viszonylag kis hányadát alkották.¹⁴

Az azonosított közel 1600 beiratkozás 470–475 személyhez kötődik, ami alapján egy főúri diák átlagosan 3,4 éven keresztül látogatta a gimnáziumot és az egyetemet. Az átlagon belül viszont jelentős egyedi eltéréseket érzékelhetünk, például gróf Bercsényi Miklós (1665–1725), későbbi kurucgenerális a kisiskolai szinttől egészen a filozófiai stúdiumig Nagyszombatban tanult,¹⁵ míg a későbbi neves költő és hadvezér, gróf Zrínyi Miklós (1620–1664) csupán egyetlen évre (a retorika évfolyam elvégzésére) érkezett öccsével, Péterrel (1621–1671) együtt a városba tanulni.¹⁶ A nagyszombati diákok között 148 személyt sikerült azonosítani, aki (helyben) egyetemi stúdiumot folytatott, 413 főt pedig, aki a gimnáziumban tanult. A két csoport között viszonylag nagy átfedést találunk, az egyetemistáknak nagyjából a 60%-a végzett el legalább egy gimnáziumi (többnyire felsőbb) évfolyamot az intézményben. Minél korábbi időszakot vizsgálunk, annál valószínűbb, hogy egy egyetemi hallgató a gimnáziumi tanulmányainak az egészét vagy egy részét Nagyszombatban végezte el. A 18. század első felében

¹² A tanulók adattári feldolgozását lásd: *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága*.

¹³ FAZEKAS István, KÁDÁR Zsófia és KÖKÉNYESI Zsolt, *A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773)*, Katolikus iskoláztatása kora újkori Magyarországon 1 (Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, 2020) I. 22. Sőt a győri tanulók között a főnemesek aránya valójában még alacsonyabbnak tekinthető, ugyanis ez az érték (a matrikula alapján) az ismert társadalmi állású diákok között, és nem a teljes diákságra vonatkoztatva mutatja a főnemesek arányát, szemben a nagyszombati arányszámmal.

¹⁴ Ifj. BARTA János, *A tizenharmadik század története*, Magyar Századok (Budapest: Pannonica Kiadó, 2000), 40.

¹⁵ *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága*, Nr. 13294; Cat. Tyrn. I. fol. 411r; *Matricula Universitatis Tyrnaviensis*, 244.

¹⁶ A két Zrínyi az 1635. tanévben tanult Nagyszombatban. *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága*, Nr. 03015.; Nr. 03017.

– a Magyar Királyság iskolahálózatának bővülése miatt – egyre többen csupán egyetemi stúdiumaik elvégzésére érkeztek a városba, mint például gróf Barkóczy Ferenc (1710–1765) leendő esztergomi érsek is, aki kassai gimnáziumi tanulmányai és római teológiai stúdiuma között végezte Nagyszombatban a filozófiai képzés három évfolyamát.¹⁷

A nagyszombati gimnázium és egyetem képzési struktúrája a Jézus Társasága által egyetemesen használt oktatási modellnek, a *Ratio Studiorum* (1599) előírásainak megfelelően épült fel. A gimnáziumi képzés – felülről lefelé haladva – a humanióra (*rhetorica, poetica*) és a grammatika (*syntaxis, grammatica, principia*) évfolyamait foglalta magában, valamint a legfiatalabb és előképzettséggel nem rendelkező diákok számára ún. *parvista* tanulócsoportokat indítottak.¹⁸ Nagyszombatban az alapítás utáni harmadik tanévtől, 1618-tól működött mindhárom képzési szint, bár ekkor még csak a *poetica* volt a legmagasabb osztály, a *rhetorica* évfolyam – az iskola hatéves (hadi helyzet miatti) kényszerszünetét követően – 1625-től állt immáron folyamatos módon a tanulók rendelkezésére.¹⁹ Egyetemi rangra 1635-ben emelkedett Nagyszombat, a következő tanévtől pedig már fogadta is a bölcsészeti és a teológiai stúdium hallgatóit.²⁰ Jogi karral 1667-ben bővült az egyetem, orvosi fakultással pedig 1769-ben, közülük a jogtudományi kurzusokon feltételezhető, hogy akár néhány főnemes is megfordulhatott, azonban matrikula és kapcsolódó források hiányában erre egyelőre nincs rálátásunk.

A főúri tanulók megoszlása képzési szintenként a következőképp nézett ki: a beiratkozások 14,3%-át (225) rögzítették a *parvista*, 42%-át (661) a grammatika, 26,1%-át (410) a humanióra, valamint 13,2%-át (208) a filozófiai és 4,3%-át (68) a teológiai képzés évfolyamain. A forrásadottságok ugyan torzítanak a gimnázium javára, de az arányok alapján ettől függetlenül is látszik a gimnáziumi évfolyamok kiemelkedő látogatottsága. A gimnázium öt osztályában nagyjából kiegyenlített arányokat (*principia*: 206, *grammatica*: 201, *syntaxis*: 254, *poetica*: 179, *rhetorica*: 231) figyelhetünk meg, amelyek közül a *syntaxis* és a *rhetorica* emelkedik ki, ezeket önmagukban is többen

¹⁷ BOGNÁR, KISS és VARGA, *A Nagyszombati Egyetem* Nr. 2444. Kassán 1721-től 1726-ig a *parvista maior* szinttől a retorika évfolyamig tanult. Archiv mesta Košice, Catalogus Studiosorum Almae ac Episcopalis Academiae Cassoviensis Societatis Jesu ab Anno 1693[–1773]. (Nr. 216.) fol. 87v–98r. Barkóczy műveltségéhez lásd: DÓBÉK Ágnes, *Barkóczy Ferenc (1710–1765) egri püspök könyvtára, A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai* 11 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, 2021). A kassai jezsuita gimnázium diákságához pedig: BARTA M. János, *Miről mesélnek a kora újkori középkorai adatsorok? A kassai jezsuita gimnázium anyakönyvének elektronikus feldolgozása. Egy kutatási projekt első eredményei, Belvedere Meridionale* 34, 2. sz. (2022), 136–159.

¹⁸ HETS J. Aurélián, *A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén*, Kolozsvári–szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből (Pannonhalma: 1938), 9–14.

¹⁹ Cat. Tyrn. I. fol. 5v–11v; fol. 12r–16r.

²⁰ A bölcsészet hároméves, illetve 1753-tól kétéves képzést jelentett, a teológiai stúdium pedig formálisan négy évfolyamból állt. A két főfakultás történetéhez bővebben lásd: SZENTPÉTERY Imre, *A bölcsészettudományi kar története. 1635–1935*, A királyi Pázmány Péter-tudományegyetem története 4 (Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem, 1935); HERMANN Egyed és ARTNER Edgár, *A hittudományi kar története 1635–1935*, A királyi Pázmány Péter-tudományegyetem története 1 (Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem, 1938).

látogattak, mint a *parvista* vagy akár a filozófiai képzést. A legalacsonyabb „kisiskolai” tanulmányokra viszonylag kevesen érkeztek Nagyszombatba, ezt a tudást – kiváltképp a 17. század közepétől kezdve – a birtokaikhoz közelebb is könnyen megszerezhették a főnemesek. A *syntaxis* és a *rhetorica* osztály magas látogatottsága valószínűleg azal magyarázható, hogy mindkét osztály egy képzési szint záró évfolyama volt, innen lehetett továbblépni a humaniora és a filozófia irányába, ezért az itt tanultak alapos elsajátítása különösen fontos volt. Másfelől a *syntaxis* évfolyam tananyaga (a latin mondatannal) igencsak nehéznek számított, többen évet is ismételték, például gróf Serényi Vince (1752–1810) nemcsak 1764-ben és 1765-ben iratkozott be Nagyszombatban erre az évfolyamra, hanem 1763-ban már a trencsényi jezsuita gimnáziumban is ezt az évfolyamot látogatta.²¹ A retorikai ismeretek és készségek elsajátítása pedig a diákok számára a későbbi érvényesülésük szempontjából akkor is hasznos lehetett (főként a 17. században), ha ezen a szinten abbahagyták a tanulmányaikat.

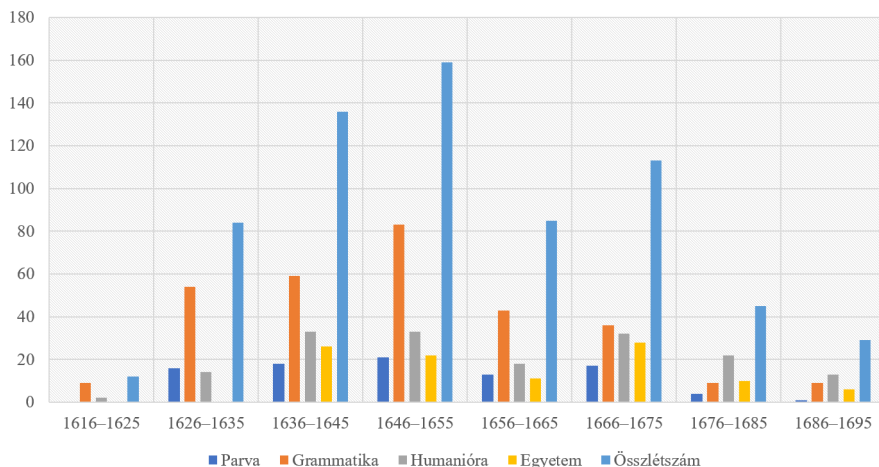
A főúri diákok beiratkozási arányának változását érdemes évtizedenkénti bontásban is figyelemmel követni (ld. 1–2. *diagram*). A gimnázium első évtizedében mindössze 12 főnemes beiratkozását regisztrálták a matrikulában, ami két okból sem meglepő. Egyfelől idő kellett ahhoz, hogy az intézmény tekintélye kialakuljon, és a gimnázium a főnemesek számára is vonzó desztinációvá váljon. Másfelől az oktatás a harmincéves háború első szakaszában – Bethlen Gábor erdélyi fejedelem hadjáratai miatt – hat éven keresztül (1619–1624) szünetelt, tehát igencsak csonka évtized volt ez az iskola történetében. A gimnázium alapításának az évében, 1616-ban mindössze egyetlen főnemes, báró Pongrácz Dániel iratkozott be az intézménybe, aki valószínűleg a családja számára 1608-ban bárói címet nyert Pongrácz Dániel fia lehetett.²² Példáját azonban a következő két évben egyetlen fiatal mágnás sem követte. A nemesi elit számára az 1625. évi újrainvitást követően lett vonzó a gimnázium, ekkor rögtön tíz főnemesi diák iratkozott be az iskolába, köztük pedig neves főúri familiák (Forgách, Homonnai Drugeth, Pálffy, Révay) fiait azonosíthatjuk, név szerint például az elhunyt (és korábban katolizált) nádor, gróf Forgách Zsigmond (1565–1621), Ádám (1601–1681) nevű fiát, aki később országbíró lett.²³ Abban, hogy a nemesség számára egyre vonzóbbá vált a gimnázium, fontos szerepet játszott II. Ferdinánd trónra lépésével a politikai klíma változása, a rekatolizáció erősödése, valamint Pázmány Péter (1570–1637) esztergomi érsek személyes szerepvállalása, aki igyekezett úgy kialakítani az intézmény profilját, hogy az a nemesi társadalom igényeit is kiszolgálja. Ezen célkitűzés jegyében alapította meg 1624-ben Pázmány a császár támogatásával a gimnázium mellett működő nemesi konviklust,

²¹ *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága*, Nr. 30591.; Libor BERNÁT, *Jezuitské gymnázium v Trenčine a jeho žiaci* (Trenčín: Trenčianske múzeum, 2018), Nr. 6867.

²² *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága*, Nr. 00015.; NAGY Iván, *Magyarország családai. Címerekkel és nemzékrendi táblákkal* (Pest: Ráth Mór, 1862), IX. 409.

²³ Cat. Tyrn. I. fol. 12r–16r. Forgách Zsigmond felekezetváltásához lásd: TUSOR Péter, Forgách Zsigmond katolizálása (Egy római misszilis [irodalom]történeti forrásértéke), in *Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, szerk., IMRE Mihály et al. (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2021), II. 640–645.

ami ekkor még elsősorban a rászoruló (árva, elszegényedett és katolizáló) nemesek számára jelentett fontos támogatást.²⁴ A felekezetszerveződés (*Konfessionalisierung*) korszakában a nemesség katolikus oktatásának a megszervezése és biztosítása nemcsak az egyház számára bírt jelentőséggel, hanem a Habsburg-kormányzat alapvető érdekét is szolgálta.²⁵ Annál is inkább, mivel a Magyar Királyság ekkor még jelentős protestáns többségű társadalommal rendelkezett, amelyben a nemesség nagy része is nem katolikus felekezethez kötődött.

1. diagram: A nagyszombati egyetem és gimnázium tanulói évtizedenkénti bontásban (1616–1695)

A nagyszombati gimnázium következő három évtizedében a főúri beiratkozások számában töretlen növekedést érzékelhetünk (1. diagram). Ebben az időszakban nemcsak a főúri beiratkozások száma gyarapodott, hanem a teljes diáklétszám bővült, ekkor az iskola a korábbi időszakhoz képest biztosabb körülmények között tudott működni, a tanítást csupán egyetlen évben, 1634-ben kellett a pestisjárvány miatt szüneteltetni.²⁶ A következő év az egyetemi stúdiumok megindításával pedig egészen új szintre

²⁴ HORVÁTH, A nagyszombati kath. érseki főgimnázium, 30.; 178–183. Nagyszombatban egyébként több szeminárium is működött, amelyek közül az *Adalbertinum* világi tanulókat, köztük nemeseket és főnemeseket is fogadott.

²⁵ A téma tágabb kontextusához lásd: Thomas WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, Österreichische Geschichte (Wien: Ueberreuter, 2003), Teil 2, 112–127.; 240–258. A nagyszombati gimnáziumot, hasonlóan más jezsuita iskolákhoz, protestánsok is látogathatták, de a gimnáziumi matrikulában – a teljes jezsuita korszakban – mindössze két főnemes neve mellé jegyezték fel, hogy protestáns felekezetű volt: 1638-ban báró Pongrácz Ferencet és testvérét, Istvánt tartották számon evangélikus vallású diákként. Cat. Tyrn. I. fol. 95r; 96r.

²⁶ A teológiai karon 1644-től, I. Rákóczi György fejedelem hadjáratát követően nyolc éven keresztül szünetelt, illetve igen korlátozott módon folyt a tanítás. KMETY, SZÓGI ÉS VARGA, *A nagyszombati egyetem*, 8.

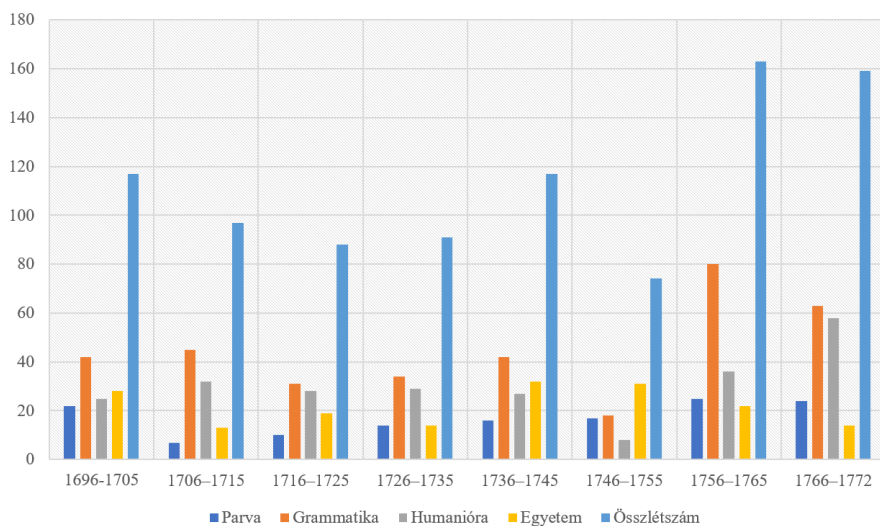
emelte az intézmény oktatási színvonalát, amely a főúri famíliák körében tovább növelte Nagyszombat vonzerejét. 1637-től fiatal arisztokraták rendszeresen látogatták az egyetemi, kiváltképp a filozófiai kurzusokat – az első évfolyamokon a Koháry, Pálffy és Perényi család tagjait egyaránt azonosíthatjuk.²⁷ A főnemesek nagyszombati jelenléte szempontjából figyelemre méltó az 1646 és 1655 közötti évtized, ekkor ugyanis 159 beiratkozást regisztráltak, ami az intézmény történetében az egyik legmagasabb érték. Ebben az évtizedben a magyar történelemnek is egy nyugodtabb – a területén zajló tartós harci események nélküli – periódusa zajlott, ami előnyösen hatott a főnemesek nagyszombati iskoláztatására is. A következő évtizedben (1656–1665) viszont jelentős regressziót érzékelhetünk, a főúri beiratkozási számok az előző értéknek közel a felére (85) estek vissza, amiben fontos szerepet játszott az oszmán háború kiújulása, emiatt ugyanis 1663-ban és 1664-ben még az oktatást is szüneteltetni kellett. Az 1666 és 1675 közötti évtizedben a nehéz belpolitikai körülmények ellenére vagy éppen ezek hatására – ekkor zajlott a Wesselényi-összeesküvés, amelynek 1671. évi vérbefojtását követően I. Lipót kormányzati stílusát az abszolutista és ellenreformációs törekvések jellemezték – újra normalizálódott a rendszer, Nagyszombatban 113 főnemes beiratkozását regisztráltak (köztük 28 egyetemi beiratkozást azonosíthatunk, ami az intézmény történetében az eddigi legmagasabb érték).

A 17. század utolsó két évtizedében rendkívüli módon csökkent a főnemesek nagyszombati jelenléte (1676–1685-ben 45, 1686–1695-ben 29 beiratkozást regisztráltak). Ebben az időszakban komoly nyomás helyezkedett a Magyar Királyságra, benne a Nagyszombat körüli tágabb régióra is: ekkor jött létre Thököly Imre észak-magyarországi fejedelemsége, újra pestisjárvány sújtotta a térséget (1678–1679-ben még az oktatás is szünetelt), illetve 1683-ban Bécs ellen nagy létszámú oszmán sereg vonult át az országon, amelyet pedig a Szent Liga csapatai követtek. A visszafoglaló háborúkbá – a kedvező karrierépítés reményében – számos fiatal főnemes is bekapcsolódott. A korábbi évtizedekhez képest ekkor indult csökkenésnek az egyetemi hallgatók létszáma, ebben a két évtizedben (az intézmény történetében egyedülálló módon) a humaniora évfolyamai váltak a főúri hallgatók körében – 1676–1685-ben 49%-os, 1686–1695-ben 45%-os beiratkozási aránnyal – a leglátogatottabbakká.

A 18. században, sőt már az 1696-tal kezdődő évtizedtől kezdve kiegyenlítettebb arányokat figyelhetünk meg (2. *diagram*), oktatási szünetet járvány vagy háború miatt egyetlen alkalommal sem kellett elrendelni, erre a jezsuita korszakban utoljára 1683-ban került sor. A tanítás még a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) alatt is zavartalanul folyt, sőt a 17–18. század fordulóján, illetve az 1706–1715 közötti évtizedben egészen magas beiratkozási számokat (előbb 117, utóbb 97 beiratkozást) azonosíthatunk. VI. Károly uralkodása alatt viszont fokozatos regressziót érzékelhetünk mind a főnemesi, mind az összesített beiratkozási számokban, annak ellenére, hogy 1711 után, a szatmári béke megkötését követően kezdetét vette az ország hosszú távú belső konszolidációja és újjáépítése. A beiratkozási számok csökkenése véleményem szerint két fő ok-

²⁷ *Matricula Universitatis Tyrnaviensis*, 13–16.

kal magyarázható. Egyfelől a 18. század első felében Pozsony magyar fővárosi funkciója megerősödött, 1723-tól itt működött az új belügyi kormány szerv, a Helytartótanács, illetve már a 16. századtól a városban székelte a Magyar Kamara is, sőt VI. Károly és Mária Terézia uralkodása idején Pozsony szolgált a magyar országgyűlések állandó helyszínéül.²⁸ Pozsonyban pedig szintén működött jezsuita gimnázium, ami a városfejlődés hatására a 18. században dinamikusabb növekedést mutatott, mint Nagyszombat, például az 1736. tanévben a nagyszombati gimnáziumban 592 diák (köztük 9 főnemes) tanult, ellenben Pozsonyba 677-en iratkoztak be (közöztük pedig 11 arisztokratát találunk).²⁹ A diákok egy része valószínűleg szívesebben választotta Pozsonyt a leendő jobb karrieresélyek érdekében, mint Nagyszombatot. Másfelől szintén fontos tényező, hogy folyamatosan bővült a Magyar Királyság iskolahálózata, számos főúri birtokközpontból több gimnázium is könnyebben elérhető volt, mint Nagyszombat, illetve 1698-tól a közeli Nyitra városában a piaristák működtettek látványosan fejlődő gimnáziumot, ami szintén sokak számára jelentett egyre vonzóbb alternatívát.³⁰

2. diagram: A nagyszombati egyetem és gimnázium tanulói évtizedenkénti bontásban (1696–1772)

²⁸ Pozsony város és a jezsuiták kapcsolatához lásd a *Történelmi Szemle* 60, 2. sz. (2018) tematikus számát (Oktatás, felekezetek és városi társadalom. Jezsuiták a kora újkorai Pozsonyban), a témához legszorosabban kapcsolódva pedig Frederik Federmayer és H. Németh István tanulmányait.

²⁹ A pozsonyi jezsuita gimnázium diákságához lásd: FAZEKAS István, KÁDÁR Zsófia és KÖKÉNYESI Zsolt, *A pozsonyi jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1637/1650–1773)*, Katolikus iskoláztatása kora újkorai Magyarországon 2 (Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, 2021); KÖKÉNYESI Zsolt, A pozsonyi jezsuita kollégium kollégium diáklétszám-változásai a 17–18. században, *Történelmi Szemle* 60, 2. sz. (2018), 283–298.

³⁰ A nyitrai piarista gimnázium jelentőségére legújabban Szekér Barnabás a *Mitarbeiter und Konkurrenten: Die ungarische Piaristenprovinz und ihr Kolleg zu Neutra* című előadásában hívta fel a figyelmet, amely a *Höhere Bildung in den Jesuitenschulen Mitteleuropas am Beispiel der Universität von Tyrnau* (Bécs, 2021) című konferencián hangzott el.

A főúri diákok létszáma az 1736–1745 közötti évtizedben kezdett el – az országos beiratkozási trendekkel párhuzamosan – újra számottevő módon növekedni, elérve ezzel ugyanazt az értéket (117 beiratkozás), amit a századfordulón érzékelhettünk. Figyelemre méltó, hogy ebben az időszakban, illetve a következő évtizedben (1746–1755) az egyetemre beiratozók aránya különösen magas – előbb 27,4%, majd 41,9% – volt. Az utóbbi arány érdekessége, hogy az 1746–1755 közötti évtizedben Nagyszombat főúri tanulóinak az összlétszáma ugyan jelentősen visszaesett, de az egyetemi stúdiomot folytatók száma nem csökkent az előző évtizedhez képest. Az 1740-es években az egyetemi stúdiumot folytatók arányának erősödésében minden bizonnyal az osztrák örökösödési háború és a nehezebb külföldi utazási körülmények is szerepet játszottak. Az arisztokrata diákok létszámában újabb látványos növekedést 1755 után érzékelhetünk, ami elsősorban Mária Terézia reformjainak volt köszönhető. A Habsburg-kormányzat egyre nagyobb érdeklődéssel fordult az oktatás felé, amely törekvés jegyében a nemesi oktatást is igyekezett megszervezni.³¹ 1755-ben készült el Nagyszombatban az új nemesi konviktus épülete, ami nemcsak építészeti fejlesztést jelentett, hanem az újjászervezett konviktus a nemesi oktatás fontos színhelyévé vált, ahol olyan tudományokat (geográfia, világtörténelem) és exercitiumokat (táncok) tanulhattak a diákok, amely a gimnázium vagy az egyetem tanrendjéből hiányzott, de a kurrens műveltségkánonnak a részét képezte.³² A mintaéves vizsgálatnál látni fogjuk, hogy a kívül-belül alapjaiban megújult konviktus számos főnemes számára egyaránt jó lakhatási és művelődési lehetőséget is jelentett. A nagyszombati főúri diákság létszámának a növekedése pedig az utolsó, csonka évtizedben is folytatódott (a hét vizsgálati tanévben 159 főnemesi beiratkozást regisztráltak), amelyet csupán a jezsuita rend feloszlása akasztott meg.

A rendelkezésre álló adatok alapján a nagyszombati jezsuita oktatási centrumban 1616 és 1773 között beiratkozott arisztokraták 128 főúri (szinte kizárólag bárói és grófi) családból származtak.³³ A diákok között a teljes jezsuita korszakban régi főnemeseket

³¹ Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Maria Theresia. Die Kaiserin in ihrer Zeit. Eine Biographie* (München: C. H. Beck, 2017), 706–715.

³² KÖHALMI József, A nagyszombati királyi-érseki Konviktus, in *A Nagyszombati Királyi-Érseki Konviktus az 1899–1900 tanévben* (Nagyszombat: Winter Zsigmond, 1900), 10–19. A magyarországi konviktusokhoz bővebben lásd: Ingrid KUŠNIRÁKOVÁ, Adelskonvikte in Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert, in: *Schulstiftungen und Studienfinanzierung. Bildungsmäzenatum im Spannungsfeld von Konfession, Landespatriotismus und frühmodernen Nationsgedanken in den böhmischen, österreichischen und ungarischen Ländern 1500–1800*, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 58, Hrsg. Joachim BAHLCKE, Thomas WINKELBAUER (Wien: Oldenbourg, Böhlau, 2011), 329–350.

³³ Ezen családok a következők voltak: Abaffy, Amadé, Amor, Andrássy, Apor, Apponyi, Balassa, Barkóczy, Barthodeiszky, Batthyány, Baumgarten, Belfort, Bercsényi, Berchtold, Berényi, Bernakovics, Bertold, Bossányi, Brunszvik, Burgravius, Castelli, Czikulini, Cziráky, Czobor, Csáky, Desfeigni, Dóczy, Dumbbruchl, Draskovich, Drugeth, Dujardin, Erdődy, Esterházy, Failaize, Festetics, Forgách, Frangepán, Gabelkhoven, Ghillányi, Gombos, Grawen, Grükel, Gvadányi, Haller, Horeczky, Horváth, Hölgyi, Illésházy, Jaklin, Jakusith, Jósika, Károlyi, Keglevich, Kaysersfeld, Kéry, Ketten, Klobusiczky, Koháry, Kollonich, Kornis, Königsegg, Kraszky, Ladányi, Lazitius, Lippay, Liszty, Löwenburg, Luzsénszky, Magitrij, Maholányi, Masfeld, Majthényi, Mednyánszky, Melith, Mikulich,

(Csáky, Forgách, Révay) és újonnan rangemeltek (Apponyi, Tolvay, Vécsey) egyaránt azonosíthatunk. A főúri diákság számottevő többsége azon famíliák sorából került ki, amelyek több generáción át, több családtaggal képviselték magukat az oktatási intézményben, az egyik legkiemelkedőbbnek a Révay familia tekinthető, amely familia adta az egyik legtöbb diákot – 232 beiratkozással és 52 családtaggal – Nagyszombatnak. Ellenpéldaként a horvátországi Frangepán család említhető, amelyből egyedül gróf Frangepán Ferenc Kristóf (1643–1671) képviseltette magát az iskolában, akinek 1671. évi kivégzésével azonban kihalt a család.³⁴

A földrajzi megoszlás szempontjából a főúri diákok között legdominánsabb módon (vizsgált korszakunk egészében) az alsó- és nyugat-magyarországi famíliák képviselték magukat, de Nagyszombat vonzáskörzete az egész Magyar Királyságra kiterjedt. Sőt, a nagyszombati tanulók között horvátokat (Frangepán, Mikulich, Rattkay) és erdélyieket (Apor, Haller, Jósika) is találunk, bár az ő jelenlétük kevésbé tekinthető tipikusnak, a horvátok inkább Zágrábra és Grazba, az erdélyi katolikusok pedig leginkább Kolozsvárra jártak művelődni.³⁵ A Szentkorona országain kívülről igen kevés (nagyjából két tucat) arisztokrata diák utazott Nagyszombatba tanulni, számukra ugyanis a politikai központnak számító Pozsony jóval vonzóbb desztinációt jelentett. A külföldi származású diákok leginkább a közeli osztrák tartományokból és Morvaországból érkeztek. Közülük két generáción keresztül – a tirolai eredetű, de 1751-ben magyar indigenátust is nyert – Berchtold grófok voltak jelen az intézményben,³⁶ az egyik legnevesebb külföldi diák pedig a magyarországi birtokokkal rendelkező gróf Johann Friedrich von Windischgrätz (1684–1738) fia, Joseph Karl (1724–1790) volt, aki később Esterházy Mária Jozefát (1728–1795), gróf Esterházy Ferenc (1683–1754) tárnokmester lányát vette feleségül.³⁷

Nadani, Nádasdy, Nemcsáni, Nyáry, Obermayer, Orbán, Orczy, Oreczki, Orlay, Pálffy, Pázmány, Perenczper, Perényi, Pethő, Pettendorf, Pisser, Platz, Pogrányi, Pongrácz, Pozzo, Putler, Qvadányi, Rattkay, Rákóczi, Rechichi, Rezoviczky, Reviczky, Reiszewitz, Révay, Rosalt, Sándor, Sarmassagi, Schenzer, Schilson, Schmidegg, Sennyey, Serényi, Sigray, Sobek, Splényi, Stockman, Széchy, Szirmay, Szunyogh, Tolvay, Uracca, Vécsey, Wanckel, Wesselényi, Windischgrätz, Zay, Zichy, Zierotin.

³⁴ Frangepán Ferenc 1655-ben a *grammatica* évfolyam tanulója volt. A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága, Nr. 08976.

³⁵ Lejla DOBRONIC, *Klasična gimnazija u Zagrebu od 1607. do danas* (Zagreb: Školska knjiga, 2004), 11–99. A grazi egyetem horvátországi tanulóihoz lásd: VARGA Júlia, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789*, Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 12. (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2004), 221–295. A kolozsvári akadémia diákságához pedig: VARGA Júlia, *A kolozsvári jezsuita gimnázium és akadémia hallgatósága 1641–1773 (1784)*, Felsőoktatástörténeti Kiadványok, Új Sorozat 6. (Budapest: MTA Egyetemtörténeti Albizottsága, ELTE Levéltára, 2007).

³⁶ Berchtold Ferenc (1730–1793) 1746 és 1749 között végezte a filozófiai stúdiumot Nagyszombatban, majd pályája csúcán, 1776-tól Besztercebánya első püspökeként szolgált. KMETY, SZÖGI és VARGA, *A nagyszombati egyetem*, Nr. 7042. Berchtold Antal pedig 1765-ben, illetve 1769–1770-ben tanult a nagyszombati gimnáziumban. *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága*, Nr. 30789.

³⁷ 1736-ban a *rhetorica* évfolyam tanulója volt. *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága*, Nr. 25724.

Mintaévek tanulságai

A tanulmány második részében három mintaév vizsgálatán keresztül szeretném Nagyszombat főnemesi diákságát röviden bemutatni. Az elemzéshez a következő három, egymástól egyenlő távolságra lévő évet választottam ki: 1639, 1700, 1761. Mindhárom évben az intézmény zavartalanul tudott működni, az oktatás folyamatosan biztosított volt, illetve a vizsgálati évek kiválasztásánál szempont volt, hogy már az első mintaév is olyan időszakra essen, amikor Nagyszombatban egyetemi stúdium elvégzésére is volt lehetőség. Az egyetemi hallgatók és a gimnáziumi diákok között 1639-ben 10 főnemesi tanulót azonosíthatunk, 1700-ban 15-öt, 1761-ben pedig 13-at (ld. *1. táblázat*). A teljes diáklétszámot 1639-ben tudjuk a legpontosabban meghatározni, ebből az időszakból ugyanis nemcsak a gimnáziumi, hanem az egyetemi matrikula is rendelkezésre áll. Az 1639. tanévben a teljes diáklétszám 521 főt tett ki, közülük 397 fő volt gimnazista és 124 fő egyetemista.³⁸ A főnemesi tanulók az előbbi csoporton belül 1,8%-os, az utóbbin belül 2,4%-os aránnyal rendelkeztek. A másik két mintaévben az arisztokrata diákok arányát – a hiányos forrásadottságok miatt – megbízható módon csak a gimnazistákhoz tudjuk viszonyítani. A főnemesek aránya a diákságon belül szignifikáns különbségeket mutat: 1700-ban ugyan 11 arisztokrata volt a gimnázium tanulója, azonban a rendkívül magas, 842 fős beiratkozási létszám miatt ők a teljes diákságnak csupán 1,3%-át tették ki.³⁹ Jelentősen változott a helyzet 1761-re, ekkor a teljes beiratkozási létszám – az előző mintaévhez viszonyítva – közel a felére (443 főre) csökkent, de a főnemesek száma és aránya (2,9%) növekedett.⁴⁰

1. táblázat. A nagyszombati gimnázium és egyetem főnemesi tanulói a három mintaévben (1639, 1700, 1761)

	1639	1700	1761
TH	–	–	–
PH	gr. Pálffy, Ferdinandus br. Pálffy, Thomas br. Pálffy, Stephanus	gr. Erdődy, Gabriel Antonius gr. Esterházy, Franciscus gr. Esterházy, Josephus br. Reisewitz, Joannes Christophorus	–
RHET	br. Jakusith, Joannes br. Majthényi, Joannes	–	br. Pongrácz, Emericus
POET	–	[br.] Majthényi, Georgius	br. Perényi, Emericus br. Pongrácz, Josephus br. Pongrácz, Thadaeus
SYNT	gr. Forgách, Franciscus	–	gr. Révay, Petrus

³⁸ Cat. Tyrn. I. fol. 98r–105v.

³⁹ Cat. Tyrn. II. fol. 17r–22r.

⁴⁰ Cat. Tyrn. II. fol. 221r–224v.

	1639	1700	1761
GRAM	–	gr. Esterházy, Antonius gr. Kollonich, Leopoldus br. Reisewitz, Franciscus	gr. Forgách, Josephus gr. Révay, Joannes
PRINC	–	br. Berényi, Thomas gr. Zichy, Carolus	gr. Pálffy, Rudolphus br. Gombos, Antonius
PARV	br. Balassa, Emericus br. Esterházy, Georgius br. Esterházy, Michael br. Serényi, Andreas	br. Berényi, Franciscus gr. Esterházy, Stephanus gr. Forgách, Adamus br. Forgách, Franciscus br. Vécsey, Ladislaus	br. Pongrácz, Carolus br. Pongrácz, Joannes br. Révay, Emericus br. Révay, Paulus

A 18. század második felében a főúri tanulók megtartásában az újrászervezett konviktus is fontos szerepet játszott, amely a gimnáziumban nem elsajátítható műveltség megszerzését tette lehetővé. A kurrens szakismeretek és a nemesi műveltségideál jelentősége egyre inkább felértékelődött ebben a korszakban, a Habsburg-kormányzat komoly elvárásokat támasztott az állami szolgálatba lépő különféle tisztségviselők felé, aminek a nemesi elit is igyekezett megfelelni. A Habsburg Monarchia határain belül ezen ismeretanyagot a legjobb minőségben az 1740-es évek második felében alapított bécsi nemesi akadémiák (Löwenburg-konviktus, Savoyai Akadémia és kiváltképp a Theresianum) közvetítették, de az új kihívásoknak a nagyobb oktatási centrumok, mint Nagyszombat is igyekeztek lehetőségeikhez mérten megfelelni, amelyet az udvar is támogatott és szorgalmazott.⁴¹ A nagyszombati nemesi konviktusba tandíjjal és ösztöndíjjal is be lehetett kerülni, az utóbbiak megszerzéséért a pályázatot benyújtó szülők vagy más hozzátartozók között mindig kiélezett verseny folyt.⁴² A királyi ösztöndíjak odaítéléséről a végső döntést maga Mária Terézia hozta meg, de az előterjesztéseket, az érdemes jelöltek ajánlását a Magyar Udvari Kancellária nyújtotta be az uralkodónőnek. A konviktust az újjászervezést követően nem csupán szegény, rászoruló nemesek látogatták, hanem feltörekvő hivatalnokok és katonák fiai, valamint patinás származású diákok is. 1761-ben a 37 ösztöndíjas nemesi tanuló között négy főnemest azonosíthatunk, akik közül báró Perényi Imre (1746–1823) és báró Révay Imre (1751–1791) királyi ösztöndíjasok, báró Gombos Antal és báró Révay Pál pedig az érseki alapítvány ösztöndíjasai voltak.⁴³ A kancelláriának megküldött jelentésben az ösztöndíjasok rövid,

⁴¹ KÖKÉNYESI, *Az udvar vonzásában*, 56–68.; FINÁCZY ERNŐ, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1899), I. 93–134. Az oktatási reform már VI. Károly uralkodása alatt megindult: GRETE KLINGENSTEIN, *Vorstufen der Theresianischen Studienreformen in der Regierungszeit Karls VI. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 1968 (76), 343–356.

⁴² Az ösztöndíj-adományozás működéséhez bővebben lásd: OLGA KHAVANOVA, *Königliche Stipendien als Instrument der Sozialpolitik im Ungarn des 18. Jahrhunderts*, in: *Schulstiftungen und Studienfinanzierung*. Hrsg., BAHLCKE und WINKELBAUER, 351–369.

⁴³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) A 1 (Originales referadae) 1762. Nr. 217.

táblázatos jellemzése is szerepel, amelyben minősítették a diákok felfogóképességét (*capacitas*), a tanultak alkalmazását (*applicatio*), a tanulmányi előmenetelt (*profectus*), valamint az adott növendék erkölcsi állapotát (*ratio morum*). A főnemesi diákok közül a legjobb jellemzést Perényi Imre, leendő esztergomi nagyprépost kapta, akinek a tulajdonságait mind a négy területen kiválónak találták, Révay Pált jónak, Révay Imrét leginkább közepesnek minősítették, Gombos Antal előmenetelét ugyan az átlagnál jobbnak találták, de magaviseletét kissé hiúnak (*levicus*) értékelték. A konviktusba egyébként – tandíjjal vagy ösztöndíjjal – nemcsak gimnazisták, hanem egyetemisták, a filozófiai kurzus hallgatói is felvételt nyerhettek. 1761-ben nagyjából az ösztöndíjasok 30%-a (11 hallgató) tanult a filozófiai fakultáson, köztük Hatos Ferencnek a Helytartótanács protokollistájának (leendő titkárának) az azonos nevű fia is, aki saját kiemelkedő tehetségére és apja szolgálataira való tekintettel 1758-ban (a kicsapongó Simonyi Antal távozását követően) nyert felvételt az ösztöndíjasok közé.⁴⁴

A vizsgált három mintaévben igen különböző arányokat érzékelhetünk az egyes évfolyamok főnemesek általi látogatottsága terén. Mindhárom tanév közös jellemzője, hogy a bárók és grófok a *parvista* évfolyamokat látogatták a legnagyobb arányban, bár megoszlásukban fokozatos csökkenést is megfigyelhetünk (1639: 40%; 1700: 33,3%; 1761: 30,8%). Az első két mintaévben az egyetemi stúdiumot folytatók aránya is figyelemreméltóan magas (1639: 30%; 1700: 26,7%), azonban 1761-ben egyetlen főnemesi tanulója sem volt az univerzitásnak. A grammatika évfolyamot látogatók aránya a három tanévben folyamatosan erősödött (1639: 10%; 1700: 33,3%; 1761: 38,5%), ellenben a humanióra két osztályát látogató főurak aránya V alakú tendenciát, előbb csökkenést, majd látványos növekedést mutat (1639: 20%; 1700: 6,7%; 1761: 30,8%). A mintaévek a nagyszombati gimnázium és egyetem történetéből egyfajta „pillanatképeket” mutatnak, amelyek révén nem szabad a diákság történetének egészére vonatkozó tanulságokat megfogalmazni, ugyanis a korábban említett adatok alapján látszódik például, hogy a *parvista* évfolyam látogatottsága közel sem volt olyan nagymértékű a főnemesi tanulók körében a jezsuita korszak egészét tekintve, mint arra a mintaévek alapján következtethetnénk. A mintaévek adatai alapján a gimnáziumi képzés felértékelődését figyelhetjük meg az egyetemi stúdiummal szemben, de téves feltételezés lenne mindezt egyetlen folyamatként elképzelni, miként a változási tendenciákat a főúri tanulók beiratkozásának évtizedenkénti vizsgálatánál precízebb módon nyomon követhetjük.

A három mintaév főnemesi tanulóinak iskolalátogatási szokásait érdemes tágabb kontextusban elemezni, releváns tanulságokkal szolgálhat, ha a vizsgálatunkat nem csupán a mintaévekre korlátozzuk, hanem a tanulók teljes tanulmányi curriculumát összehasonlítás tárgyává tesszük. 1639-ben a tanulók többsége, 60%-a (6 fő) végezte el helyben a teljes gimnáziumot, akik közül öten (50%) Nagyszombatban egyetemi stúdiumokat is folytattak.⁴⁵ Más rajtuk kívül – a rendelkezésre álló adatok alapján –

⁴⁴ MNL OL A 1 1758. Nr. 135.

⁴⁵ A teljes gimnáziumot a következő személyek végezték el Nagyszombatban: Esterházy György (1630–1663), Esterházy Mihály (1629–1686), Majthényi János, Pálffy Ferdinánd (1619–1680), Pálffy István

később nem tanult sem helyben, sem más egyetemen tovább. 1700-ban már csupán minden ötödik tanuló (3 fő) végezte el Nagyszombatban a teljes gimnáziumi képzést, illetve gróf Esterházy Antallal együtt (1687–1757) a diákok 26,7%-a, ő azonban *parvistaként* egy évet Pozsonyban is tanult.⁴⁶ A 17–18. század fordulójára a Magyar Királyság már egészen kiterjedt jezsuita iskolahálózattal rendelkezett, a főnemesek közül legalább minden második diák megfordult más jezsuita iskolában is: a legtöbben (három-négy fő) a pozsonyi és a győri gimnáziumba iratkoztak be, de egy-egy diák Szakolcán vagy Trencsénben is tanult.⁴⁷ Az 1700. tanév főúri tanulói közül egyetemi stúdiumok folytatását hat fő (a diákok 40%-a) esetében sikerült azonosítani, akik közül öten Nagyszombatban, egy személy, báró Forgách Ferenc (1689–1764), későbbi császári generális pedig Kassán tanult.⁴⁸ Az 1761. évi tanulók között egészen más iskoláztatási gyakorlatot figyelhetünk meg, amely több vonásban jobban hasonlít a 17. század első felében megfigyelt szokásokhoz, mint a századforduló trendjeihez. A 13 főúri diákból 11 (84,6%) végezte el Nagyszombatban a teljes gimnáziumi képzést, és mindössze két személy fordult meg a Magyar Királyság más jezsuita iskolájában.⁴⁹ Azon szülők tehát, akik ebben az időszakban úgy döntöttek, hogy fiaikat Nagyszombatba küldik tanulni, az oktatás minőségét megfelelőnek találták, és kevésbé tartották fontosnak a korábbi évtizedek azon bevett művelődési gyakorlatát, hogy fiaikat a gimnáziumi évek alatt az ország más városaiba küldjék tanulni és az új, idegen közegben tapasztalatot szerezni. Szintén érdekes változás, hogy ekkor a főnemesi tanulók közül csupán egyetlen személy (Perényi Imre) folytatott egyetemi tanulmányokat,⁵⁰ ugyanis az arisztokraták körében ebben az időszakban a továbbtanulás fontosabb színhelyeivé váltak a nemesi akadémiák, ketten (Révay János és Péter) a bécsi Theresianumban, egy fő, Révay Imre pedig a bécs-

---

és Pálffy Tamás (1620–1679), akik közül (a rendelkezésre álló adatok alapján) egyedül Majthényi János nem folytatott egyetemi stúdiumot.

⁴⁶ Az 1700. tanév főúri diákjai közül a következő három tanuló végezte el a teljes gimnáziumot Nagyszombatban: Berényi Ferenc (†1710), Berényi Tamás és Esterházy István (1694–1758).

⁴⁷ Legalább egy osztályt Pozsonyban végzett el: Erdődy Gábor Antal (1684–1744), Esterházy Antal (1687–1757), Kollonich Lipót, Zichy Károly. FAZEKAS, KÁDÁR és KÖKÉNYESI, *A pozsonyi jezsuita gimnázium diáksága*, Nr. 05424.; Nr. 06259.; Nr. 06279.; Nr. 06812. A győri gimnázium tanulója volt: Esterházy Ferenc (1683–1754), Esterházy József (1682–1748), Forgách Ferenc (1689–1764). FAZEKAS, KÁDÁR és KÖKÉNYESI, *A győri jezsuita gimnázium diáksága*, Nr. 08563.; Nr. 08547.; Nr. 10160. Szakolcán tanult: Majthényi György. Archiv farnosti Skalica, Liber pro inscribendis nominibus studiosorum Residentiae Societatis Iesu Szakolcae, Factus ab Anno 1663[–1735] (a matrikula további jelzetet vagy oldalszámozást nem tartalmaz). Majthényi 1695-ben és 1696-ban parvistaként látogatta az iskolát. A trencsényi gimnázium diákja volt: Franz von Reisewitz. BERNÁT, *Jezuitské gymnázium v Trenčine*, Nr. 6378.

⁴⁸ A következő öt személy tanult a nagyszombati egyetemen: Berényi Tamás, Erdődy Gábor Antal, Esterházy Ferenc, Esterházy József, Johann Christoph von Reisewitz.

⁴⁹ Forgách József (1750–1813) Pozsonyban, Pongrácz Károly pedig Trencsénben is tanult. FAZEKAS, KÁDÁR és KÖKÉNYESI, *A pozsonyi jezsuita gimnázium diáksága*, Nr. 17191.; BERNÁT, *Jezuitské gymnázium v Trenčine*, Nr. 6129.

⁵⁰ Perényi a filozófiai stúdiumot Nagyszombatban végezte el, majd a teológiai tanulmányait is helyben kezdte meg. BOGNÁR, KISS és VARGA, *A Nagyszombati Egyetem* Nr. 3918.; KÁDÁR, KISS és PÓKA, *A Nagyszombati Egyetem*, Nr. 4430.

újhelyi katonai akadémián folytatta tanulmányait.⁵¹ Révay később Bécsben, a Magyar Nemesi Testőrségnél vállalt szolgálatot, ami nem csupán egy udvari pozíciót jelentett, hanem számos fiatal nemes kulturális horizontját is jelentősen szélesíteni tudta.⁵² Révay három éven keresztül (1770–1773) maradt a testőrség kötelékében, majd katonai pályára lépett, amelynek keretében az alezredesi rendfokozatig tudott eljutni.

A Bécs irányába mutató oktatási mobilitás már a korábbi két mintaévben is érzékelhető volt. Az 1639. tanév diákjai közül báró Jakusith János és báró Serényi András folytatta tanulmányait a bécsi jezsuita gimnáziumban.⁵³ A következő mintaévből pedig gróf Forgách János Ádám (1690/1691–1735) tanult a bécsi *Landschaftsakademie*-n, sőt tanulmányait apja, Forgách Ádám (1663–1716) nógrádi főispán inkolátusi címére való tekintettel az alsó-ausztriai rendek finanszírozták.⁵⁴ A vizsgált mintaévek tanulói közül csupán keveseknek adatott meg a lehetőség, hogy a Habsburg Monarchia határain kívül folytassák tanulmányaikat. A világi pályára lépők közül egyelőre egyedül gróf Zichy Károlyról (1690–1741) – a későbbi koronaőrrel, VI. Károly szűk körű udvari céllövészeti társaságának a tagjáról – lehet tudni, hogy a családi hagyományoknak megfelelően külföldi *Kavalierstouren* vett részt.⁵⁵ A monarchia határain kívüli egyetemi városok közül Róma volt a tanulmányi mobilitás kitüntetett helyszíne, vizsgált mintaéveinkben – Révay János (1748–1806), leendő szepesi püspökön kívül – mindegyik főnemes, aki egyházi pályára lépett, Rómában folytatott teológiai stúdiumot.⁵⁶

Az egyházi pályára lépők aránya a mintaévek között jelentős ingadozást mutat, míg 1639-ben három, addig 1700-ban csupán egyetlen, 1761-ben pedig két egykori nagyszombati diákból lett pap.⁵⁷ Az egyetemi tanulmányokat folytató főúri hallgatóknak a fele lépett egyházi pályára, a formális jezsuita egyetemi képzés az ő felkészülésük szem-

⁵¹ KISSNÉ BOGNÁR Krisztina, *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben, 1526–1789*, Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13. (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2004), Nr. 6182.; Nr. 6183. Révay Imre bécsiújhelyi tanulmányai matrikulabejegyzéssel nem igazolhatók, erről testőrfelvételi irataiból értesülhetünk. *A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918*, szerk. Tisza-Beői HELLENBRONTH Kálmán (Budapest: Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság [1940]), 317.

⁵² KÖKÉNYESI, *Az udvar vonzásában*, 122–162.

⁵³ KISSNÉ BOGNÁR, *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben*, Nr. 1010.; Nr. 1197.

⁵⁴ KÖKÉNYESI ZSOLT, Művelődés és kapcsolatépítés. A bécsi *Landschaftsakademie* magyar tanulói (1688–1749), in *Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban*, szerk. Uő, Humaniorák (Budapest: L'Harmattan, megjelenés alatt).

⁵⁵ NAGY, *Magyarország családai*, XII. 384.; Zsolt KÖKÉNYESI, Court entertainment and relationship networks: target shooting in Charles VI's Court as the get-together events of the high nobility's elite, in: *Eagles Looking East and West Dynasty, Ritual and Representation in Habsburg Hungary and Spain*, Habsburg Worlds 4., Ed., Tibor MARRÍ and Roberto QUIRÓS ROSADO (Turnhout: Brepols, 2021), 287–319.

⁵⁶ 1771-ben Révay János is tartózkodott Rómában, de a rendelkezésre álló adatok szerint formális tanulmányokat ott nem folytatott. NAGY, *Magyarország családai*, IX. 717.

⁵⁷ 1639: Esterházy György, Pálffy Ferdinánd, Pálffy Tamás. 1700: Erdődy Gábor Antal. 1761: Perényi Imre, Révay János. Révayn kívül mindegyik személy római stúdiója jól azonosítható: SZLAVIKOVSKY Beáta, *Magyarországi diákok itáliai egyetemeken, Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* 16. (Budapest: ELTE Levéltára, 2007), Nr. 816.; Nr. 792.; Nr. 795.; Nr. 936.; Nr. 1102.

pontjából volt a leghasznosabb. Az egyháziak közül öten lettek világi papok, egyetlen személy, gróf Pálffy Ferdinánd (1619–1680) választott magának szerzetesi hivatást, a Jézus Társasága tagja lett, de 1671-ben családja anyagi nehézségei miatt egyházmegyeszolgálatba lépett, 1672/1673-tól csanádi, 1678-tól pedig egri püspökként szolgált.⁵⁸ A többi öt egyházi személy is ügyesen tudott érvényesülni: hárman megyéspüspökök lettek, ketten pedig az esztergomi székeskáptalan kanonoki, illetve préposti méltóságáig jutottak el.⁵⁹ A legmagasabb karriert közülük gróf Pálffy Tamás (†1679) futotta be, aki 1670-től nyitrai püspökként Bécsben a magyar kancellári méltóságot is viselte, de a 18. században gróf Erdődy Gábor Antal (1684–1744) egri érsek is a magyar egyházi és politikai élet meghatározó személyiségének számított.⁶⁰

Pálffy Ferdinánd (és öccse, István), valamint Pálffy Tamás egymás másod-unokatestvérei voltak,⁶¹ ami a korszakban igen elterjedt oktatási stratégia megnyilvánulását tükrözi. Mindhárom mintaévben nagyon jól megfigyelhető az a jól ismert kora újkori jelenség, hogy a testvérek, vagy más hasonló korú rokonok közösen tanultak. 1639-ben két Esterházy és három Pálffy, 1700-ban két-két Berényi, Forgách és Reiszewitz, illetve négy Esterházy, 1761-ben pedig négy Révay és öt Pongrácz fiú tanult egyszerre Nagyszombatban. A legdominánsabb módon a tágabb régió nagybirtokos famíliái képviseltették magukat a diákok között. A nagyszombati tanulmányok pedig nemcsak a tágabb rokonsággal való kapcsolattartásra jelentettek kiváló lehetőséget, hanem a nemesi társadalom felső rétegének fiatal tagjai közötti új ismeretek kialakítására is.

A tanulmányok helyét és szerepét a főnemesi oktatásban érdemes egy konkrét életút kontextusában is elhelyezni. A három mintaév főnemesi tanulóinak közül a legmagasabb világi karriert gróf Esterházy József (1682–1748) futotta be, aki pályája csúcspontján országbíró lett, ami a második legmagasabb világi méltóságnak számított a Magyar Királyságban.⁶² Tekintsük át röviden Esterházy példáján a tanulóévek időszakát. Esterházy József – Esterházy Ferenc (1641–1683) semptei kapitány és Thököly Katalin (1655–1701) másodszülött fiaként – nem a család hercegi, hanem a grófi (avagy az

⁵⁸ Pálffy jezsuitaként 1653-ban tanított is a nagyszombati gimnáziumban, majd 1663–1667 között a központi szemináriumot vezette. Az intézményt anyagilag is támogatta, nem véletlen, hogy halála után Nagyszombatban emléktáblát is emeltek a tiszteletére. JEDLICSKA Pál, *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyjak életrajzi vázlatai* (Budapest: Stephaneum Nyomda, 1910), 502–505.

⁵⁹ Csupán a legmagasabb egyházi méltóságukat említve: Esterházy György (1658-tól) az esztergomi székeskáptalan prépostja, Pálffy Tamás (1670-től) nyitrai püspök és kancellár, Erdődy Gábor Antal (1715-től) egri püspök, Perényi Imre (1806-tól) az esztergomi székeskáptalan nagyprépostja, Révay János pedig (1788-tól) szepesi püspök volt.

⁶⁰ Pálffy pályájához lásd: FAZEKAS István, *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690*, Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2021), 439–441.

⁶¹ JEDLICSKA, *Eredeti részletek gróf Pálffy-család*, 687.

⁶² Gróf ESZTERHÁZY János, *Az Esterházy család és oldalágainak leírása*. Kézirat gyanánt kiadja Herczeg ESTERHÁZY Miklós (Budapest: Athenaeum, 1901), 153–158.

ún. ifjabb Fraknoi) ágából származott.⁶³ Esterházy tanulmányait az iskolai anyakönyvi adatok segítségével csupán részben lehet rekonstruálni, a legtöbb információt a későbbi titkára, Kolinovics Gábor (1698–1770) által írt életrajzából tudhatjuk meg.⁶⁴ A fiatal gróf elsőként (1689–1691 között) Bokor László világi nevelő segítségével otthon művelődött, majd (1691–1697 között) alsó- és középfokú tanulmányait – a családi birtokokhoz közeli – regionális oktatási központokban, a soproni és a győri jezsuita gimnáziumban végezte el.⁶⁵ Sopronban Esterházy a nemesi konviktusnak is a tagja volt, tanulmányait (testvéreivel együtt) pedig nagybátyja, herceg Esterházy Pál (1635–1713) nádor anyagi támogatásával végezte.⁶⁶ A filozófiai stúdiumot 1700-ban Nagyszombatban abszolválta kiváló eredménnyel, ahol öccsével, a már korábban említett Ferencsel, a későbbi tárnokmesterrel együtt tanult, de fiatalon apjuk, Ferenc is Nagyszombatban művelődött: elvégezte a teljes gimnáziumi (1652–1657) és a filozófiai (1658–1660) képzést is.⁶⁷ A népes Esterházy családnak Nagyszombat igen kedvelt oktatási helyszíne volt, a 17–18. század folyamán negyven családtag tanult ott rövidebb vagy hosszabb ideig, ami nem meglepő, ugyanis a városhoz és az oktatási intézményhez is igen szoros szálak fűzték a családot. Elegendő itt csupán arra utalni, hogy gróf Esterházy Miklós (1582–1645) nádor nevéhez fűződik a helyi (Keresztelő Szent János) jezsuita templom építtetése.

Esterházy Józsefet nagyothallására való tekintettel – ami kisgyermekkorából visszamaradt tartós sérülése volt – egyházi pályára szánták, 1701-ben Rómába küldték tanulni, de egészségi állapota és még inkább a papi hivatás iránti érdeklődés hiánya miatt félbehagyta egyházi stúdiumát.⁶⁸ Hasonló, szokatlannak tűnő karrierváltást egyéb-

⁶³ ESZTERHÁZY, *Az Eszterházy család*, 137–138.

⁶⁴ [GABRIEL KOLINOVICH], *Posthuma memoria Josephi Esterhazii de Galantha [...]* (Tyrvaviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1754).

⁶⁵ KOLINOVICH, *Posthuma memoria*, 9–10. A soproni jezsuita gimnázium matrikulája csak 1707-től elérhető. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye (MNL GyMSM) Soproni Levéltára Pannonhalmi Szt. Benedek Rend Soproni Szt. Asztrik Gimnáziuma iratai, 1707–1948. Nomina studiosorum gymnasii Societatis Jesu Soproniensis, (1707–1773) (VIII.52.). A győri jezsuita gimnázium matrikulájába csupán 1695-ben a *syntaxis* osztály tanulójaként jegyezték be Esterházyt. FAZEKAS, KÁDÁR és KÖKÉNYESI, *A győri jezsuita gimnázium diáksága*, Nr. 08547. Bokor László személyének azonosítása további vizsgálat tárgyát kell hogy képezze. Volt egy Pápáról származó Bokor László, aki 1702-ben szerzett a nagyszombati egyetemen *magisteri* fokozatot, 1705-ben szentelték pappá, 1719-től szolgált a nyitrai székeskáptalanban kanonokként, majd 1746-ban hunyt el. VAGNER József, *Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez* (Nyitra: Huszár István Könyvnyomdája, 1896), 304–305. Elképzelhető, hogy ő vagy egy rokona oktatta Esterházy Józsefet.

⁶⁶ KOLINOVICH, *Posthuma memoria*, 10.; VISKOLCZ Noémi, Papi szemináriumok és Ritterakadémiák. Esterházy Pál gyermekeinek iskolába járása (1665–1705), in *Nemesi oktatás és elitképzés*, szerk., KÖKÉNYESI (megjelenés alatt).

⁶⁷ *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága*, Nr. 07979.; *Matricula Universitatis Tyrnaviensis*, 107–119.

⁶⁸ Kolinovics szerint 1686-ban sérült meg egy balesetben a füle, kis híján megsüketült. KOLINOVICH, *Posthuma memoria*, 9. Halotti méltatója értesülései szerint Esterházy alig volt két éves, amikor dajkája ügyetlen volt, elejtette, betört a feje, és ebből maradt vissza a sérülése. Édesanyja, Thököly Katalin ekkor fogadta meg, ha felélül a gyermek, akkor egyházi szolgálatra fogja adni. Egy Szent Ferencz Rendén

ként Esterházy más kortársainál is megfigyelhetünk, például gróf Joseph Lothar von Königsegg–Rothenfels (1673–1751), az Udvari Haditanács későbbi elnöke szintén a római teológiai stúdiuma során tudott a szülei által neki szánt egyházi pályáról a katonai karrierre váltani.⁶⁹ Esterházy József Rómából távozva (Laibachon keresztül) Bécsbe utazott, ahol nevelőapja – Thököly Katalin harmadik férje – Johann Jakob von Löwenburg (†1732) irányítása alatt, báró Szunyogh Lászlóval (1675–1727) közösen művelődött: matematikai, hadtudományi és kísérleti fizikai könyveket olvastak, gyakorolták a német nyelvet és a nemesi exercitiumokat, valamint Ernst Friedrich von Borgsdorff hadmérnöktől tanultak.⁷⁰ Esterházy rendhagyó tanulmányainak köszönhetően igen kiterjedt műveltséggel rendelkezett, világi karrierjét a katonai pályán tudta megalapozni, de az 1720-as évektől tehetségét inkább a kormányzati területen kamatoztatta, amelynek a csúcán előbb elérte a horvát báni (1733), majd az országbírói (1741) kinevezést.

Konklúzió

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a nagyszombati jezsuita oktatási centrum teljes diákságának ugyan viszonylag kis hányadát tették ki a főúri diákok, de ettől függetlenül a gimnázium és az egyetem alapvető szerepet játszott a magyar főnemesség oktatásában a 17–18. század folyamán. A főúri szülőket generációról generációra alapvetően két szempont motiválhatta abban, hogy fiaikat Nagyszombatba küldjék művelődni. Egyfelől a gimnázium és az egyetem a Magyar Királyság jezsuita iskolahálózatában a legjobb minőségű oktatást biztosította, amely elegendő műveltségi alapot nyújtott az ifjú főnemeseknek a későbbi karrierépítéshez, habár az elit – kiváltképp a 18. században – ezt az ismeretanyagot igyekezett egyéb oktatási lehetőségekkel, legalább konviktusban vagy lovagi akadémián folytatott tanulmányokkal kiegészíteni. Másfelől Nagyszombat a fiatal nemesek és főnemesek fontos találkozási helyszínévé is szolgált, ahol a diákok rangjukhoz méltó társaságban művelődhettek és kapcsolatokat építhettek. Abban pedig, hogy az intézmény a jezsuita korszak egészében meg tudta őrizni központi szerepét, képes volt többször megújulni és számos egyéb funkciója mellett az elitképzést is biztosítani, a Jézus Társasága mellett a Habsburg-kormányzat is fontos szerepet játszott.

---

lévő szerzetes [ismeretlen szerző], *Vég nélkül való Nagyság, melyet Istenben Bóldogult Méltóságos Gróff Galánthai Eszterházi Josef Úr [...] (Posony: Royer Antal Ferencz, 1748), 10–11.*

⁶⁹ Max BRAUBACH, Joseph Lothar Graf von Königsegg–Rothenfels, in *Neue Deutsche Biographie* (Berlin: Duncker & Humblot, 1980), Bd. 12. 356–358. Königsegg tábornagnak egyébként távolabbi rokonai (Karl Aloysius és Joseph Anton von Königsegg) 1742-ben a nagyszombati gimnázium retorika évfolyamán is tanultak. *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága*, Nr. 26537.; Nr. 26539.

⁷⁰ KOLINOVICH, *Posthuma memoria*, 13. Szunyogh (szemben Esterházyval) korábban a *Landschaftsakademie* diákja is volt. KÖKÉNYESI, *Művelődés és kapcsolatépítés (megjelenés alatt).*